

שמיטת כספים ותקנת פרוזבול

שלכך יכולים ב"ד להפקיע שמיטה דאורייתא על ידי פרוזבול, משום שהפקר בית דין הפקר. [ולהלן נראה שאף כי נשתוו רש"י וראב"ד בפירוש הסוגיא, דרבא מתרץ גם קושיא קמייתא, אבל בגוף הטעם דהפקר ב"ד הפקר פירושיהם חלוקים זה מזה]. וזהו שהשיג הראב"ד דלהלכה קיי"ל כרבא כנגד אביי, שאף אם שביעית דאורייתא מועילה תקנת פרוזבול שלא ישמט. ואולם הרמב"ם מפרש כפירוש התוס' שרבא לא בא לתרץ הקושיא הראשונה, לכן נקט כתירוצו אביי דמשום ששביעית בזה"ז דרבנן, לכך מועיל הפרוזבול, אבל כלפי שמיטה דאורייתא אין מועיל פרוזבול. [ואף הם לא נשתוו אלא בפירוש הסוגיא, אבל לא בעיקר הטעם, שלהרמב"ם משמע שאין אפשרות כלל לפרוזבול בזמן ששמיטה דאורייתא, ואילו התוס' נקטו שלא רצו חכמים לתקן כן].

[באור המחלוקת: האם עיקר דין השמיטה הוא דין ממוני או דין איסורי]

ובעיקר סברות המחלוקת, במה תלויה השאלה אם 'הפקר ב"ד הפקר' מועיל לעקור דין השמיטה אם לאו - הפירוש הרווח בי מדרשא הוא על פי מש"כ בספר תורת זרעים (פ"י דשביעית), דהנה ביסוד דין שמיטת כספים יש שני ענינים; א) פקיעת החוב [שהגובה את החוב שעברה עליו שמיטה, מלבד שעבר על מצות השמיטה, אם גובהו בחזקה עובר גם משום גזל, כמו שכתב המנחת-חינוך (תעז), שהרי נוטל ממון לא לן]. ב) מצוה ואיסור על המלוה בגבייתו. מעתה יש לחקור בגדר דין השמיטה; האם שורשו הוא השמטת החוב והפקעתו, וכתולדה ממשפט הממון חלים המצוה ד'שמוט' והאיסור ד'לא יגש', או דלמא תחילת הדין היא המצוה לשמט והאיסור ליגוש, וכתוצאה מהמצוה נשמט הממון ופקע החוב [ומ"מ קטנים הגם שאינם בני מצוה, נוהג דין שמיטה בחובם כדמוכח ממה שאמרו (בגטין לו).

[מחלוקת הראשונים אם מועיל הפרוזבול בשמיטה דאורייתא משום 'הפקר בית דין הפקר', אם לאו]

א) וזה דבר השמטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו. לא יגש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמטה לה". הנה נצטוונו על שמיטת כספים במצות עשה ובלא-תעשה. וכן מנאון מוני המצוות בשתי מצוות; עשה ד'שמוט' ולא ד'לא יגוש'. בזמן הזה, דעת רוב הפוסקים ששמיטת כספים מדרבנן, כדברי רבי (בגטין לו:); וזה דבר השמטה שמוט' בשתי שמיטות הכתוב מדבר וכו' - שאין נוהגת שמיטת כספים מדאורייתא אלא בזמן שהיובל נוהג.

תנן (בשביעית יג-ד) פרוזבול אינו משמט. זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן כשראה שנמנעו העם מלהלוות זה את זה ועוברין על מה שכתוב בתורה השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וגו' התקין הלל פרוזבול. זה גופו של פרוזבול: מוסר אני לכם איש פלוני ופלוני הדיינים שבמקום פלוני שכל חוב שיש לי שאגבנו כל זמן שארצה וכו'. וכתב הרמב"ם (שמיטה ויובל טז, טז) שאין הפרוזבול מועיל אלא בשמטת כספים בזמן הזה שהיא מדברי סופרים, אבל שמטה של תורה אין הפרוזבול מועיל בה א'. והראב"ד השיג: זה אינו מחזור, דאביי הוא דאמר הכי אבל רבא פליג ואמר הפקר בית דין הפקר והלכך נוהג בכל זמן.

ופירש בכסף-משנה שנחלקו בפשט הסוגיא בגטין פרק השולח (לו:), דמקשה ומי איכא מידי דמדאורייתא משמטא שביעית והתקין הלל דלא משמטא? אמר אביי בשביעית בזמן הזה ורבי היא, ותקינן רבנן דתשמט זכר לשביעית. ראה הלל שנמנעו העם מלהלוות זה את זה עמד והתקין פרוזבול. ומקשינן לאידך גיסא: מי איכא מידי דמדאורייתא לא משמטא שביעית ותקינן רבנן דתשמט. אמר אביי שב ואל תעשה הוא. רבא אמר הפקר בית דין הפקר. ונראה דהראב"ד פירש כפרש"י דרבא בא לתרץ גם הקושיא הראשונה,

א. ומשמע שאף על פי שתקנת הלל היתה רק בזמן שאין שמיטה דאורייתא, מ"מ במה שנמנעו מלהלוות היו עוברים אדאורייתא, כדמשמע פשט המשנה והרמב"ם. וכן הביאו מדברי החינוך (שפה) שכתב שאיסור זה נוהג בכל זמן, ומשמע אף דשמיטה דרבנן עובר בלאו. וכן מובא מהבכור-שור. ויש להעיר הלא איסור הימנעות מהלוואה מפני השמיטה נמנה ברמב"ם כאיסור לעצמו, מלבד הלאו ד'לא תאמץ' ו'לא תקפץ' [ואולם בשע"ת ג, סז נראה שכל הנמנע מהלוואה עובר משום השמר פן וגו'], וא"כ היה מקום לומר דהיכא דליכא שמיטה דאורייתא אין לאו דאורייתא ד'קרבה שנת השבע שנת השמטה'. ומוכח שעיקר האיסור הוא בהימנעות מפני החשש של השימוט בפועל, ולא דוקא משום המצוה ד'שמוט'.

דרבנן, הלכך אין שביעית משמטתו. והקשה הבית-יוסף (חו"מ סז) אדרבה, נימא ספק ממון לקולא לנתבע, וייפטר הלווה לשלם. ופירש טעמו של הרא"ש משום דשמיטה איסורא הוא, הלכך מקילים שלא תנהוג כיון דבזה"ז היא מדרבנן, ונהי דנפקא מינה לענין ממונא מ"מ כיון דבעיקרא דדינא אין השאלה אם להוציא ממון מאדם זה אלא אם נהוג שביעית אם לאו - לקולא נקטינן. אמנם הריטב"א הביא בשם יש מפרשים שפסקו שהשביעית משמטת מפני שהוא ספק ממון ואולינן לקולא לנתבע, ללווה. ונראה שנחלקו בשאלה דלעיל; אם יסוד הדין הוא משפט הממון, הרי הנידון הוא ספק ממון, אם חוב זה נפקע אם לאו הלכך פטור הלווה מלשלם. כן דעת הי"מ בריטב"א. ואילו הרא"ש נקט שעיקר הדין הוא איסור, וממנו משתלשל ובא ענין הממון, הלכך מספק יש לנו להקל ולומר שאין איסור בדבר וממילא לא נפקע החוב. נמצא אם כן שהרמב"ם והרא"ש הולכים בשיטה אחת, שעיקר הדין הוא איסור, ואילו הראב"ד והיש מפרשים בריטב"א נוקטים שעיקר הדין הוא דין ממון.^ה

[קושיות על מהלך זה; כיצד מועיל תנאי על השמיטה]

ג) ויש להקשות על דרך זו, דהנה אמרו במכות שם: המלוה את חברו 'על מנת שלא תשמטני בשביעית' - אין שביעית משמטתו. והכי קיימא לן, וכרבי יהודה דאמר המתנה על מה שכתוב בתורה בדבר שבממון - תנאו קיים. ויש להתבונן מהו ענין 'התנאה' שבדבר, הלא בכל תנאי יש שני צדדים, אם יתקיים התנאי יחול הדבר, ואם לאו לא יחול, ואילו הכא, אם לא יתקיים התנאי מה יהא על הלוואתו. וכבר פירש הגרעק"א (בתוספתו על

ר"ג ובית דינו אביהם של יתומים - כי האיסורים קיימים שם בעצם אלא שהם אינם בני מצוות). והנה הרמב"ם נוקט שהדין האיסורי קודם לממון, ועל כן אין מועילה סברת 'הפקר ב"ד הפקר' להפקיע דין תורה, כי אמנם רשאים בית דין להפקיר ממונו של אדם ולומר שנשאר עליו חוב לרעהו, אבל סוף סוף כיצד עוקרים את מצות ההשמטה ואיסור הנגישה מדאורייתא שהוא איסור העומד לעצמו ואינו תלוי בדין הממון^ב. ואילו הראב"ד סובר שהדין האיסורי נובע מדין הממון, על כן מועילה סברת הפקר ב"ד על הממון וממילא אין שם איסור כלל, שהרי האיסור חל רק מחמת שהחוב הושמט מבחינה ממונית, וכיון שמדרבנן אינו מושמט שוב ליכא לאיסור כלל, ואין כאן עקירת דבר מהתורה.^ג

[שיטת היראים (קסד) שאין החוב משומט מאליו אלא כשאמר המלוה 'משמט אני'. ולדבריו ודאי הדין הממוני בא כתולדה מהמצוה והאיסור, ולא מעצם המצוה בלבד אלא מקיום המצוה בפועל^ד. כי מספקא לן לדעת כל שאר הראשונים דפליגי וסברי שהחוב מושמט מאליו, האם השמטת הממון היא שורש דין או היא משתלשלת מהמצוה והאיסור].

ויש לתלות בחקירה זו מחלוקת הראשונים בספק השמטה, אם הוא נידון כספק ממון או כספק איסור]

ב) עוד מצינו שנחלקו הראשונים ז"ל בחקירה זו במקום אחר; בפ"ק דמכות (ג): נחלקו שתי לשונות בגמרא בדברי שמואל, על המלוה את חברו לעשר שנים, אם שביעית משמטתו אם לאו כיון דלא קרינא ביה השתא 'לא יגש'. וכתב הרא"ש שהואיל ולא הוכרע הדבר, קיימא לן ספקא דרבנן לקולא דהא שביעית בזה"ז

ב. נראה לפרש בזה טעמו של הרמב"ם (ט,ח) במי שלוה וכפר והגיע השמיטה והוא בכפירתו, ואחר השביעית הודה או שבאו עדים - אין השביעית משמטת. והשיגו הראב"ד דאין הדבר תלוי בכפירה. אך נראה שלהרמב"ם דין השמיטה מתחיל במצוה, הלכך במלוה כפרנית אין החוב בר נגישה כלל ולא קרינן ביה לא יגוש הלכך אינו משומט. ואילו הראב"ד לשיטתו שעיקרו של הדין הוא בהשמטת הממון, והרי הוברר לאחר זמן שהיה כאן חוב שהושמט.

ג. אך בתוס' (גטין לו. ד"ה מי) כתבו שלכך לא תירץ רבא הפקר ב"ד הפקר על הקושיא הראשונה, כי סו"ס לא היה לו להלל לעקור שביעית דאורייתא. נראה שסברתם היא שבעצם יש להם כח לעקור ע"י הפקר [שיתכן והפקר ב"ד אינו רק סמכות להפקעת ממון אלא בכלל כוחם אף לעקור איסורין ומצוות של ממון] אלא שאין ראוי לעשות זאת, לבטל שמיטה דאורייתא. וכן משמע במאירי. וכן פירש הק"נ שם, דאין לחכמים לעקור המצוה לדורות מכל וכל. וכדוגמת סברת הר"ן בנדרים (מד): שאף שחכמים יכולים היו לפטור מהמעשר משום הפקר ב"ד, לא באו חכמים להקל ולפטור מהמעשר שחייב בו מן התורה.

ד. ואכן אזיל בעל היראים לשיטתו שהלל ודאי סבר כרבי דשמיטה דרבנן, דס"ל דלא מהני הפקר ב"ד הפקר להפקיע המצוה דאורייתא, שהרי עיקרה איסור ולא ממון.

ה. היה נראה מלשון הב"י שאף אם עיקר הדין הוא דין-ממון [ושייך בו 'הפקר ב"ד הפקר'], מ"מ שורש הספק הוא בנידון העקרוני בדין השמיטה שאמרה תורה, ועל כן חשיב ספקא דאיסורא, דאין אנו דנים על האדם הפרטי אם הוא חייב אם לאו, אלא דנים האם השמיטה משמטת חובות כאלו, ובספק זה משפט ההלכה להכריע לקולא דרבנן, ואילו משפט הממון הפרטי נקבע על פי ההכרעה הכללית הקודמת.

את דין ההשמטה כחלות הסותרת את עצמה, שהרי אם תבוא להחילה תתבטל ההלואה מחמת תנאו ויהיו המעות פקדון בעלמא, נמצא שעל ידי תנאו עשה את דין השמיטה כחלות הסותרת לעצמה שאי אפשר לה לחול. מעתה, כיון שיש כאן הלואה אליבא דאמת, יש להקשות לפי המבואר לעיל בדעת הרא"ש והרמב"ם שיסוד דין השמיטה הוא דין-איסור שאינו תלוי בממון [שלכך אין מועיל בו הפקר ב"ד הפקר להרמב"ם, ודנים אותו כספק-איסור להרא"ש], אכתי אין מובן כיצד מועיל תנאו, נהי דעל דין הממון בידו להתנות שלא יחול כנ"ל ועל כן אין החוב מושמט, סוף סוף הלא רובץ עליו האיסור ליגוש את אחיו והחייב לשמטו, וכיצד יכול לעקור בתנאו מצוות אלו, והלא להרמב"ם והרא"ש הן עומדות בפני עצמן גם בלא דין הממון.

[בבאור שיטות הראשונים בדין 'מתנה על מה שכתוב בתורה' בדבר שבממון]

עוד יש להקשות, לפי מה שנתבאר בארוכה במקום אחר¹ ששני נידונים הם בדין 'מתנה על מה שכתוב בתורה'; נידון אחד הוא היכולת לילך נגד דין התורה ורצונה, ונידון נוסף הוא הדרך המשפטית לעשות זאת. והנה בדבר שבממון דקיימא לן תנאו קיים, נצרכים אנו ליתן מענה לשני הנידונים; מדוע יש בדבריו ממש והלא הם מנוגדים למה שכתוב בתורה. ועוד, כיצד תנאו מתבצע למעשה מבחינת המשפט, וכבר העמיד בקצוה"ח (רט סקי"א) דברי הראשונים בענין זה למחלוקתיהם. והנה הסבר הגרש"ק האמור, שהתנאי מעמיד את החלות כסותרת את עצמה שאין בכוחה לחול, הסבר זה בא לבאר כיצד נפעל הדבר מבחינת המשפט, אבל אינו מבאר סוף סוף מדוע יש לו כח לילך נגד הכתוב בתורה. [עוד הראנו לדעת שהסבר הגרש"ק נכון הוא בדעת התוס' (בכתובות פג נו וגטין עז), אבל הרמב"ן (בב"ב קכו) נקט שתנאו מועיל משום דין 'סילוק', שלשיתו יכול אדם לסלק עצמו מזכות המגעת לו מדין תורה, קודם שבאה הזכות לידי. וכגון כשמתנה

המשניות פ"ו דפאה) שהוא כאומר אם תרצה להשמיטני יהיו המעות למפרע רק דרך פקדון [והרי פקדון אין שביעית משמטתו. ובכך הוא מבטיח את השבת כספון]. והנה באבן האזל (מכירה יג,ג) נקט שסוף דבר הטעם שאין שביעית משמטתו הוא מפני שהמעות נידונים כפקדון בידו ולא כהלואה, שהרי כך היה תנאו שאם היא תשמט אין כאן הלואה אלא פקדון. אך הדברים קשים להולמם, שהרי כמה דינים חלוקים בין הלואה ופקדון ולא שמענו שהמלוה את חברו בתנאי זה שיהיו מעותיו פקדון ולא הלואה¹.

על כן נראה שהמחזור בזה כמו שפירש הגרש"ר (מכות ג:) על פי דברי רבו הגרש"ק (בחדושי סוף גטין - בקונטרס בענין תנאים; כתובות מט; שער"י ז,טז) - שכל חלות הסותרת את עצמה אם תחול - אינה חלה. ובזה פירש דין המגרש את אשתו על מנת שלא תתקדש לפלוני והלכה ונתקדשה לו, שאם הקדושין חלים הרי בטלו הגירושין מאחר ולא נתקיים התנאי, ואם כן הלא היא אשת איש של הראשון ושוב לא יכולים לחול קידושי השני ואם כן הרי בעצם נתקיים התנאי והרי היא מגורשת, וחוזר חלילה. וכיצד נדון בו. והביא מדברי התוס' בגטין (פג.) שהגט גט ואינה מקודשת לשני. ופירש הגרש"ק טעמם שהואיל וחלות הקידושין מהוה את הסיבה לביטולם - אינם חלים. הלכך אעפ"י שהיא מגורשת ולכאורה אין דבר המונע אותה מלהתקדש, מ"מ היות ואם תאמר שהקדושין יחולו הרי בעל כרחנו הם יבוטלו, אי אפשר להם לחול. ובזה פירש הגרש"ק דין המקדש את האשה על מנת שאין עליה שאר וכסות דלר' יהודה בדבר שבממון תנאו קיים הלכך מקודשת ואין לה עליו שאר וכסות. וקשה הלא סוף סוף דין תורה הוא שכל הנשואה יש לה שאר וכסות וכיצד יכול לעקור דין זה. ופירש, מפני שעל ידי תנאו עשה את החייב הזה כחייב הסותר את עצמו, שהרי אם אתה אומר שהוא יחול, הוא יהווה סיבה לביטול הקדושין וממילא לביטול עצמו, על כן אי אפשר לחלות חיוב זה לחול.

ופירש הגרש"ר כמו כן בנידון דידן; לעולם ההלואה חלה ואעפ"י אין שביעית משמטתה, שעל ידי שהתנה שלא ישמיטנו בשביעית הרי התחכם להעמיד

ו. לפי הבנה זו באבן האזל (שכן נראה שנקט הגרש"ר במכות) הלא בלא"ה אין מובן, כיון שידוע מראש שהשביעית משמטת הלואה ואעפ"י כן נותן לו המעות כדי להוציאן, הרי זה כנותן הלואה לחברו ואומר לו פקדון הן בידך אלא שהרשות בידך להוציאן, דפטומי מילי בעלמא הוא [תדע דאל"כ לעולם יהא אדם נוטל רבית מחברו באופן זה שיאמר לו פקדון הוא].

אך באה"ז מבואר שרק אם ירצה הלווה שהמלוה ישמט אז אמרינן דלא נתקיים התנאי ונמצא למפרע שלא היה לו רשות להוציא המעות, אבל בלא"ה ודאי הלואה היא. וחידש שם שאינו מצווה לומר 'משמט אני' באופן זה שהחייב לפורעו יהיה בכל אופן.

ז. וכ"כ בקוב"ש ב"ב אות ריא.

ח. וע"ע בשיעור לח, בדין התנאה בירושה.

ראינו גדר זה בכמה מצוות^ט. גם ממה שאם אומר 'אף על פי כן' מקבלים הימנו משמע שמצוות השימוט הוא רק לרצונו של חברו. ואולם להרשב"א קשה הלא העקירה צריכה לבוא מצד המקבל-הלווה, והרי לכאורה הוא דין-מצוותי המוטל על המלוה ואינו שייך ללווה כלל להסתלק ממנו.

[דין שמיטה נבחן כסעיף בעיקר ההלוואה, כזכות מזכויות הלווה. לכך יכול למחול על כך]

(ד) ומצינו לרבנו בחיי תלמיד הרשב"א שכתב (בפרשת ראה) בקיצור דברים: 'הלווה יכול למחול הפקעת מצות שביעית בשעת הלוואה ולומר על מנת שלא ישמיטנו בשביעית לויתתי ממון זה, שכל תנאי שבממון קיים'. הרי שכתב [על פי שיטת רבו כאמור] שגם כאן התנאי חל על ידי מחילת הלווה.

[הלוואה הנקנית מהנכרי אינה משמטת]

ופשר הדבר מתבאר עפ"י דברי הרשב"א עצמו בתשובה (תשסט, הובאה ביתה יוסף חו"מ סז וברמ"א): גוי שהלוה לישראל ומכר חובו לישראל אחר, אין שביעית משמטתו, שכל שאינו בר השמטה בתחילתו שוב אינו משמט. וכן הדין בגוי שהלוה לישראל ונתגייר - אין שביעית משמטת (כן כתב ביצועות ישראל שם). וצריך באור מדוע לא יחול דין שמיטה עתה הלא הנושה הוא בר מצוות ומ"ט לא יחולו עליו מצות 'שמוט' ו'לא יגש'. ומוכח שדין ההשמטה מוגדר כדין החל בעיקר ההלוואה, כלומר הלוואה עם זכות ללווה שהחוב ישומט. ולכן אם בתחילת ההלוואה לא חל הדין דינא כגון בגוי המלוה לישראל שנתמעט מהאמור בפרשה, שוב אינו חל לאחר מכן שהרי זו הלוואה שאין בה מעיקרא דין שמיטה, וזה טעמו של הרשב"א שגם אם עבר החוב לישראל אינו משמט, דאזלינן בתר עיקר ההלוואה^י. [וע' בחדושי הגר"ח ריש הל' מכירה שכתב שתי דרכים אם הך תנאה דע"מ שלא תשמטני בשביעית, עיקר חלותו הוא רק לאחר זמן אבל כל זמן שלא חל דין שביעית ליכא שום דין בחוב עצמו שהוא ישומט, או עקירת דין השמיטה שתחול בשעתה מתקיימת כבר משעת ההלוואה. ויתכן שהסברא האמורה תלויה בשני הפירושים הללו. וי"ל].

על מנת שאין לך עלי כסות, הרי האשה בהסכמתה מסלקת עצמה מזכות זו. וכן נראה בכוננת הרשב"א בשיטמ"ק כתובות נו [ובזה נטינו מסברת הקצות שם שפירש דברי הרשב"א מטעם מחילה לאחר שבא הדבר לידו, ולא מדין סילוק]. ואמנם גם הסבר זה מפרש את הסעיף המשפטי הנותן לתנאו קיום, אבל אינו מפרש מדוע רשאי ויכול לעשות נגד הדין האמור בתורה].

ושני הסברים ניתנו בראשונים; הרמב"ן כתב שבדבר שבממון לא אמרה תורה הדין אלא לרצונו של חברו, אבל אם הלה מסכים לוותר על זכותו - לא הקפידה תורה, נמצא שאין דבריו מנוגדים לרצון התורה. והרשב"א כתב, מפני שהעקירה באה מצדו של המקבל ולא של הנותן, והרי אין שום דין המחייב את המקבל לקבל, הלכך כשהמקבל נאות לתנאי הרי הוא זה שעוקר את זכותו [ע"י סילוק או מחילה כאמור], על כן אין בזה משום 'מתנה עמש"כ בתורה' שהרי לא חייבתו תורה לקבל.

והשתא קשה לסברת הרשב"א: כיצד מועיל תנאי 'שלא תשמטני בשביעית' הלא לכאורה דין השמיטה אינו דין-ממון וזכות שיש ללווה [כגון שאר כסות ועונה של האשה המתקדשת] אלא הוא איסור ומצוה המוטלת על המלוה שלא לגבות את חובו, ואם כן הלא אין שייך לומר שהלווה הוא המסלק עצמו מדין זה, שהרי אינו זכות דידיה ולא כל כמיניה להפקיעו.

ובשלמא להרמב"ן מובן שיכול המלוה להתנות כיון שמסתבר שלא אמרה תורה לשמט אלא לרצונו של הלווה, ואם כן כאן הרי נתרצה מראש שלא לשמט. והוכחה לכך שהדבר תלוי ברצונו של חברו, דהנה כתב היראים (קסד) שאם אינו רוצה לשמט [דעתו דלא נשמט החוב מאליו, כנזכר לעיל], יכול הלה לתובע לבית דין כדי שיכפוהו לשמט. והנה אין אדם בעל דבר לתבוע את חברו על מצוות ואיסורין שבין אדם למקום, גם אם נוגע לו הדבר לענין ממון, וכגון הנשבע שיתן לחברו סכום מסוים, אין חברו יכול לתבוע בבית דין לשלם לו, כי אין כאן התחייבות לחברו אלא חיובו הוא לשמים [וביד ב"ד לכפותו משום דינא דכופין על המצוות, אבל אין הלה בעל דבר לתבוע]. ומדחזינן הכא שאף להיראים שלא נשמט החוב מאליו, יש זכות תביעה ללווה להביאו לב"ד כדי שישמט, מוכח שמצוה זו היא 'מצוה לחברו' ולא מצוה שבין אדם למקום גרידא. וכבר

ט. ע' בשיעור ז ובשיעור לט אותיות ג ד אודות מצות החזרת רבית, חיוב הרחקת נזיקין ועוד.
י. לפי סברא זו, אם ננקוט שהממון הוא תחילת הדין והמצוה באה בעקבות דין הממון, לכאורה מסתבר שישראל שמכר חובו לגוי - ישומט החוב הגם שהגוי אינו מצוה בשמיטה, כיון שמכר לו הלוואה שיש בה דין שימוט.
אך גם אם לא ננקוט כן, נראה שבאופן זה אם ישוב הגוי וימכור החוב לישראל אחר - ישמט, הגם שבא מכח מי שפטר מן המצוה, שהרי עיקר ההלוואה יש בה דין שמיטה, וגם הגברא מצוה.

לחזור בו בכל שעה ושעה. גם לפי זה החיוב חל מזמן מאוחר וגם הו"ל מלווה על פה, ונפקא מינה לגבייה מן היורשים והלקוחות. ועוד יש להקשות מה העלנו שיש כאן התחייבות חדשה, הלא גם אותה התחייבות גופה תשמט השביעית². וכבר נחלקו רש"י ותוס' (ע' בכתובות נה. ועוד) האם שביעית משמטת שאר חובות מלבד מלווה אם לאו. והרי נראה מדברי הרמב"ם בפירוש המשנה (שביעית י) שנקט כרש"י שאף שאר חובות שביעית משמטת (וכמו שכתב בשו"ת משנת ר' אהרן עה), ממה שהוצרך לבאר בטעמים מסוימים מדוע שכן שכן והקפת חנות וכד' אינם נשמטים.

על כן נראה שכוונת הרמב"ם באריכות דבריו היא כהסבר הנ"ל, שההשמטה היא זכות הלווה שיש לו בעיקר ההלוואה, וכשמתנים ביניהם שלא ישיטנו הריהו מחייב עצמו בממון שלא חייבתו תורה, כאילו לוקח הלוואה עם חיובים יתרים על הלוואה שחייבתו תורה.

[בגדר איסור נגישה במשך השנה השביעית לדעת הרא"ש]

ה) וכן יש לפרש בדברי הרא"ש. הנה הקשה הקצות-החשן (סז,א), לשיטת הרא"ש (פ"ד דגטין) שאעפ"י שאין השביעית משמטת אלא בסופה, מ"מ כבר מתחילתה אין ב"ד נזקקים לגבות שום חוב, וגם המלווה עצמו אין לו ליגוש בשנת השבע [כן היא גרסתו בתוספתא, שכותבים פרוזבול ערב ראש השנה השביעית - דלא כגרסת הרמב"ם (ראה) ערב ר"ה של מוצאי שביעית]³, אם כן כיצד מועיל תנאי שלא ישיטנו בשביעית הלא איסורא ד'לא יגוש' עומד לעצמו גם כשהחוב אינו מושמט, וא"כ אין כאן דבר שבממון אלא איסורא דלא יגוש.

ומובנים אם כן דברי רבנו בחיי שהתנאי מועיל מדין מחילה, כי הרי דין השמיטה חל בעיקר ההלוואה הלכך ביד הלווה למחול או לסלק עצמו מאותו 'סעיף' בהלוואה שהוא לטובתו, וללוות באופן שלא יהא בה דין שימוט, וכדברי הרשב"א בכל התנאה על מה שכתוב בתורה בדבר שבממון.

נמצא אם כן שגם אם דין השמיטה הוא דין-איסורי בעיקרו ואילו פקיעת החוב היא תולדה מן האיסור, מ"מ דין זה מוגדר כסעיף בעצם הלוואה, שיש בהלוואה זו הגבלה בגבייתה. ומובן אם כן שגם לפי הרמב"ם והרא"ש מועיל תנאי על ההשמטה, כי ההשמטה תלויה בזכותו של הלווה לקבל את הזכות הזו או לא לקבלה. וכ"כ החזו"א (ח"מ לקוטים יב,טו) ששמיטת שביעית היא זכותו של הלווה, ואם מוחל זכותו - מחול ואין שביעית משמטת, והקובע הוא התנאי שבשעת ההלוואה ואי אפשר לחזור מאותו התנאי. יא

[סימוכין מדברי הרמב"ם והרא"ש ליסוד האמור]

ויש לראות שאמנם כן מוכיחים דברי הרמב"ם והרא"ש, ומתאים הדבר לשיטתם; -

זו לשון הרמב"ם (ט,י) 'התנה עמו שלא ישיט הוא חוב זה ואפילו בשביעית - תנאו קיים, שכל תנאי שבממון קיים. ונמצא זה חייב עצמו בממון שלא חייבתו תורה שהוא חייב'. ומה בא להשמיענו בתוספת דבריו אלו שמחייב עצמו במה שלא חייבתו תורה? ובקצות החשן (סז סק"ח) הביין לפרש שהרי זו כהתחייבות חדשה שמחייב עצמו בעל פה, הגם שעיקר ההלוואה הכתובה בשטר משומטת. אך כבר הקשה בחזו"א (בלקוטים חו"מ יב סקט"ו) על סברא זו כמה קושיות, שאין זה שייך למתנה עמש"כ בתורה. ועוד א"כ יוכל הלווה

יא. עדיין צריך לבאר: אם זו זכות שמועילה עליה מחילה, מדוע אין שייך בה דין 'הפקר ב"ד' להפקיע זכות זו מהלווה [ולהנ"ל בדעת התוס' ניחא, דאמנם רבנן רשאים לעשות כן אלא שלא רצו שיתבטל דין התורה. וכ"כ הק"נ שם בדעת הרא"ש].

ושמא הפקעת זכות ממונית שנתנה תורה לאדם חשיבא עקירת דבר מהתורה, ולא דמי להפקעת בעלות גרידא, דהכא שאני שיש בזה הפקעה בעיקר הדין, וכגון ב"ד המפקיעים זכות שאר וכסות מאשה, אפשר דחשיב עקירת דבר מהתורה. [וע' משל"מ מלווה ד,יד שביאר דעת רש"י דפרוזבול מועיל אף בשביעית דאורייתא, דבמקום מיגדר מלתא ב"ד מפקיעים איסור תורה ע"י הפקר, משא"כ גבי רבית דיתומים שאינו מגדר מלתא. ומתוך דבריו יש ללמוד שלדעת החולקים על רש"י, אף במקום מגדר מלתא לא הפקיעו חכמים דין תורה הגם שהוא דין ממוני].

יב. נראה שהחזו"א לא הקשה זאת כי מבואר שפירש שמתחייב לו התחייבות חדשה לאחר שביעית. והתחייבות זו אין שביעית משמטתה מפני שזמנה לאחר השביעית (כ"כ בקה"י שביעית. וע"ע בקה"י ריש מכות).

יג. ולפי שיטתו מתפרש קרא ד'קרבה שנת השבע' כפשוטו, שאין יוכל לתובעו בשנה השביעית וממילא יישמט החוב בצאת השנה. [ולפי שאר הראשונים שחולקים על הרא"ש, ביאר הג"ר אביגדר נבנצל שליט"א פשטיה דקרא במלווה בסוף ששית, וחושש שלא יוכל הלווה לשלם בשנת השבע מפרי אדמתו כי הכל הפקר, ועוד דאין פורעין חוב מפירות שביעית]. וכן מתפרשת בפשוטה לשון הברייתא (בב"מ מח): 'המלווה את חבירו על המשכון ונכנסה השמיטה'. ולשאר הראשונים צריך לפרש 'נכנסה השמיטה' - חלות השמיטה ופעולתה [לא שנת השמיטה], וכדכתיב 'מקץ שבע שנים תעשה שמיטה'.

אלא דינא הוא בכל הלוואות שעד שלשים יום אין יכול לתובעו [ואם הלווהו בפירוש לפורעו בתוך שלשים, מבואר ברמב"ם שמועיל הדבר מדין תנאי בדבר שבממון], והערב אין כחו גרוע מהלווה הלכך גם לו ניתנה זכות זו שנתנה תורה ללווה. וכיון שכן הרי מסתבר דבתוך שלשים החוב עצמו לא נפקע רק זכות התביעה מופקעת. דוגמא לגדר זה מדברי הרמב"ם (ט, ט) התנה עמו שלא יתבענו - שביעית משמטת. והביא הכס"מ מהר"י קורקוס לפרש שאין זה כקובע זמן לעשר שנים, כי שם לא חל חיוב פירעון בתוך הזמן, משא"כ כאן חל החיוב אלא שזכות התביעה היא שמסולקת, וכתב שם שמועילה תפיסת המלוה. והכא נמי בסתם הלוואה שלשים יום סובר הב"ח שאינו דומה למלוה לעשר שנים, כי בסתם הלוואה בעצם כבר הגיע זמן פירעון החוב אלא שהופקעה מהמלוה זכות תביעה שלשים יום. וכן כתב התומים בבאור דברי הב"ח, דמי לע"מ שלא יתבענו ט"ז. וכגדר הזה נאמר אנו להרא"ש במשך שנת השמיטה [וה'שנה אחרת'] הוי דומיא דשנת השביעית ממש] שהחוב קיים ורק זכות התביעה פקעה, כאמור.

אולם לפי האמור בדעת הרמב"ם והרא"ש, קושיא מעיקרא ליתא ואין צורך בכל זה, כי אף האיסור דלא יגוש נובע מכך שיש בעיקר ההלוואה דין שימוט [והרי גוי שמכר חובו לישראל או שנתגייר, כשם שאין חובו נשמט כמו"כ משמע שאין איסור דלא יגוש אף להרא"ש, כי הלוואה זו מעיקרא לא חל בה דין שמיטה], והרי יכול למחול על זכותו ולומר שרצונו בהלוואה בלא דין זה, וממילא תו ליכא לא יגוש, ואין כאן הפקעה של איסור כלל כי איסורי השמיטה הם מגדירים את ההלוואה ותנאיה, וכיד הלווה ליקח הלוואה שאין לו בה זכות השמטה.

[בגדר דין 'סתם הלוואה שלשים יום'; המלוה את חברו תוך שלשים לסוף השביעית]

ויש מקום ליישב ולומר י"ד שאין כוונת הרא"ש לומר שלא חל בממון כלום ורק איסורא דלא יגוש איכא, אלא כוונתו שבמשך השנה השביעית הגם שלא הושמט החוב אבל זכות התביעה של המלוה - שהיא זכות שבממון מול חברו - כבר פקעה. ועל כן כלפי זכות זו מועיל תנאי כשאר דבר שבממון.

וכגדר הזה מצינו בדין סתם הלוואה שלשים יום, דדרשינן לה (במכות ג:): מ'קרבה שנת השבע שנת השמטה' - ממשמע שנאמר שנת השבע איני יודע שהיא שנת שמטה, אלא מה ת"ל שנת השמטה לומר לך יש שמטה אחרת שהיא כזו ואיזו זו המלוה את חברו סתם שאינו רשאי לתובעו בפחות משלשים יום דאמר מר שלשים יום בשנה חשוב שנה. ולכאורה נראה ט"ז דהמלוה את חברו תוך שלשים לסוף שנת השמטה, שאין שמיטה משמטתו, כדין מלוה את חברו לעשר שנים שתאריך פירעונו לאחר השביעית, ואולם הב"ח (סז) כתב שהשביעית משמטת. וכן הוכיח התומים (סקט"ז) מהירושלמי. יעו"ש. גם בקצוה"ח הביא דברי הב"ח. וע' בדבר אברהם (לב) שנו"נ בענין זה להלכה, בהלוואות הנעשות לאחר כתיבת הפרוזבול תוך שלשים יום לסוף שנת השמיטה. וטעמו של הב"ח צריך באור. אך יש לומר שלדעתו הא דסתם הלוואה שלשים יום אינו משום אומדנא בעלמא, כאילו הלוה במפורש לשלשים, אלא דינא הוא דילפינן מקרא דעד שלשים אין לו זכות תביעה, בדומה לשנת השביעית [דהא ילפינן מ"יש לך שנה אחרת שהיא כזו']. וכמו שביאר הגרי"ז (בהלכות מלוה ולוה) דברי הרמב"ם שאף לערב נותנים שלשים יום משעה שנתייבב לשלם, ועל כרחך לא משום אומדן הדעת דסתם הלוואה הוא, שהרי חיוב הערב אינו הלוואה,

יד. ע' בשיעורי הגרש"ר מכות ג:

טו. כן נקטו מסברא הרש"ש וערול"נ מכות שם. וע"ע מנ"ח תעז, ח.

טז. לכאור' אף אם ננקוט שעיקר זמן שלשים יום דינא הוא, מ"מ לאחר שנקבעה ההלכה תו הוי כהתנהו שזמן הפרעון לאחר שלשים. וכן יש להוכיח לכאורה מהדין דשחט את הפרה וחלקה על דעת שהיום ראש השנה של שמינית ונתעבר אלול ונמצא אותו היום סוף שביעית - אכדו הדמים (רמב"ם ט, ה). והרי לפי טעותו שסבר ראש השנה הוא, ודאי הוי כמפרש שיפרע לו רק כעבור היו"ט, וא"כ הגם שהוברר שהיה בשביעית סו"ס זמן הפירעון הוא לאחר יום או יומים. אך י"ל דהאומדנא הוא רק כלפי זכות התביעה ולא בעיקר זמן הפירעון. וצ"ע.

עוד היה נראה לכאורה בטעם הב"ח, דשלשים יום הוא טובתו של לווה [כדמשמע בגמרא שהילפותא באה להאריך לו הזמן], על כן סובר דהכא טפי ניחא לו בלא נתינת זמן זה, כדי שיישמט חובו. וכ"מ ממה שכתב הב"ח (עד) שאעפ"י שאין הלווה יכול לכופף המלוה לפורעו בתוך הזמן כגון שהוא במדבר, בסתם הלוואה יכול לפרעו בע"כ בתוך שלשים. הרי שמבחינת הלווה זמן הפירעון חל מיד רק שאין המלוה יכול לכופפו. והכי נמי במחלק את הפרה כסבור שהוא ר"ה, הואיל ולא נקבע הזמן בפירוש, ביד הלווה לפורעו מיד וחשיב שהגיע זמן פירעון מצדו.

אך הדברים מבוארים ברש"י (בכתובות פט. ד"ה פרוזבול, ובגטין לז. ד"ה דתפסי) שפירש מוסר שטרותיו לב"ד אינו משמט משום דתפסי להו בי דינא והפקרן הפקר והם יורדים לנכסיו, וגבי מלוה לא קרינן ביה לא יגוש. ומבואר שמפרש 'הפקר ב"ד' לא אבית דינו של הלל מתקני התקנה אלא ההפקר הוא של אותם בית דין שמוסרים להם הפרוזבול. [ואין נראה לפרש עפ"י ד' רש"י בב"מ (צו:): המחודשים שכל תקנות המשפט בישראל תלויות בב"ד שבאותו דור, שעל ידיהם נוהגות חוקות המתוקנים לציבור מאז - שהרי בלשונות רש"י הנ"ל מבואר שההפקר קאי על הב"ד הגובים בפועל ולא על מתקני התקנה ולא על ב"ד הגדול שבאותו הדור]. ונראה כוונתו בכל המקומות לפרש כיצד פועל הפרוזבול, שעל ידי דין 'הפקר ב"ד' מצד הב"ד שנמסר הפרוזבול בפניהם, נעשים הם גובים עבור פלוני [ובפועל גובה המלוה עצמו בתורת שליח בית דין]. והנה אילו גבייתם היתה מעשה גביית חוב רגילה עבורו, הרי לא הועלנו כלום בתקנה זו, דמה לי אם המלוה עצמו נוגש או אנשים מטעמו הם הנוגשים - לכך נצרכים אנו לטעם 'הפקר ב"ד' לומר שגבייתם היא גבייה שרירותית של בית דין מכח דינא דהפקר בית דין הפקר, ואינה מעשה גבייה רגיל אלא גביית החוב בדרך הפקעת ממון בעלמא. ולפי"ז נראה דלרש"י לא סגי בשלשה הדיוטות (כדעת הרמב"ן) אלא ב"ד חשוב בעינן (וכפי שפסק בשו"ע), שהרי אין לשלשה הדיוטות כח הפקעת ממון. ובוזה נתיישבו דברי רש"י בכל המקומות, שבעצם הפרוזבול מועיל על ידי שמוסר שטרותיו לב"ד ושוב אינו נוגש את חברו שהרי מסר חובו לבית דין, וב"ד כשבאים לגבותו עבור המלוה [או שולחים אותו עצמו לגבות], אינם גובים את החוב בכח ב"ד העושים מעשה גבייה, אלא גובים את חובו של המלוה בכח ב"ד העושים מעשה הפקרת ממון בעלמא, הלכך אין כאן נגישת חוב כלל, כי אמנם גובים הם את חובו [ולא כפי הנראה מפשטות דברי הפנ"י שב"ד מטילים חוב חדש], אבל גבייתם אינה מכח נגישת-חוב אלא בכח הפקר שרירותי. הא למה זה דומה, לפרת ראובן המוחזקת שלא כדין ביד שמעון; באופן רגיל, ב"ד יכולים ליקח הפרה מכח סמכותם להעמיד הדין על תלו. אולם יש להם אפשרות אחרת, להיכנס לרשותו ולהפקיע ממנו כדי להחזיר הפרה לבעליה, שאמנם מחזירים הם את הממון לבעליו, אבל מעשה הנטילה ממנו הוא מכח הפקר ב"ד. י"ח

[שיטת רש"י; פרוסבול מועיל לשיטתו ע"י הפקר הב"ד הגובים, לא הפקר של מתקני התקנה]

(ו) והנה, אף כי נאמר שהראב"ד סובר בפירוש הסוגיא כרש"י דפרוזבול מועיל אף כששמיטת כספים נוהגת מהתורה, משום הפקר ב"ד הפקר, נראה שבגוף הסברא רחקו פירושיהם טובא זה מזה, דהנה לכאורה מצינו כמה סתירות בדברי רש"י בפירוש דינא דפרוזבול; בגטין לו: פירש שמועיל משום הפקר ב"ד הפקר, שלכך אין כאן עקירת דבר מן התורה במקום סייג וגדר, דהפקר ב"ד הפקר. ואילו בדף לב: פרש"י שפרוזבול היינו מוסר שטרותיו לב"ד' דאינו משמט, דאיהו לא תבע ליה לבעל חוב אלא הב"ד, והן יורדין לנכסיו ולא קרינא ביה לא יגוש. וכן הוא במכות דף ג: וכן פירש בדף לו. גבי הא דאמרינן יתומין אין צריכין פרוסבול, רבן גמליאל ובית דינו אביהן של יתומין הן - והיו שטרותיהן כמסורים לב"ד. הרי שהפרוסבול מועיל מדין מוסר שטרותיו לב"ד' ולא משום הפקר בית דין, אלא מעיקרא לא קרינא ביה לא יגוש. [והתוס' (במכות ג: ועוד) הקשו על פירושו זה, דהא משמע בסדר המשניות בשביעית ד'מוסר שטרותיו ו'פרוזבול' תרי מילי נינהו. וגם דינא דמוסר שטרותיו דרשינן ליה מקרא בספרי, ואילו פרוסבול מתקנת הלל. ובתוס' בגטין כתבו לתרץ דקרא אסמכתא בעלמא. ויתכן ששיטותיהם תלויות בגירסת המשנה בגופו של פרוזבול, דלפרש"י הנוסח הוא 'מוסרני לכם פלוני ופלוני הדיינין כל חוב שיש לי' - היינו מסירת החוב". ואילו לנוסח דידן 'מוסרני לכם... שכל חוב שיש לי היינו מסירת דברים והצהרה בלבד, לא מסירת החוב]. ובדף לו. (ד"ה מוסרני) הרכיב רש"י את שתי הסברות: 'מוסרני לכם את שטרותי שאתם תהיו נוגשים ואני לא אגוש, ולקמן מוקי דיש כח בידם להפקיע ממנו של זה וליתן לזה במקום שיש סייג ותקנה'. - כיצד יתיישבו הדברים.

ובתורת זרעים (פ"י דשביעית) כתב ליישב ששני הטעמים הללו נצרכים לשני נידונים; כלפי דין הממון צריך לטעמא ד'הפקר ב"ד הפקר' שהחוב לא יופקע, וכלפי דין האיסור מועיל הטעם שמוסר שטרותיו לב"ד ולא קרינן ביה לא יגוש. ועדיין אין די בהסבר זה לפרש מדוע בחלק מן המקומות כתב רש"י שהפרוסבול מועיל ע"י מסירת שטרות לב"ד והם הנוגשים ולא הוא, והתעלם לגמרי מהא דהפקר ב"ד הפקר.

זו. וכן היא גרסת היראים. ואכן פירש דפרוזבול הוי מוסר שטרותיו לב"ד. וכן גרסת המאירי בגטין. אך ברש"י מכות ג: פירש דפרוזבול היינו מסירת שטרותיו לב"ד ואעפ"כ הגירסה בדבריו שם כפי שהיא לפנינו: 'שכל חוב שיש לי'. יח. יתכן עוד - וכך נראה לדקדק מדברי רש"י בב"ק יב. - שאף אם בסופו של דבר נוטל הממון בתורת חוב, אך הואיל ומוסר לב"ד שיש להם כח הפקעה, הרי נעשה משום כך החוב כגבוי, גם אם בפועל אינם משתמשים באותו כח.

במכות ג שדנים זאת כספק איסור. אלא דבמכות מיירי אליבא דהלכתא ששביעית בזה"ז דרבנן ועל כן נקט בספק לקולא כהרא"ש, ואילו בדעת הסוגיא בגטין נקט שהוא ספק דאורייתא לכך משמט מפני הספק], אבל רש"י כנראה רצה לפרש הסוגיא כדקיי"ל ששמיטה בזה"ז דרבנן וכדאמרינן שם בתחילת הסוגיא, על כן הוצרך לפרש הטעם שמשמט משום ספק ממון. אלא שצריך באור כיצד מתיישבים הדברים לשיטתו.

אך יש לבאר דברי רש"י על פי קושיית הגרש"ר (במכות ג:) על סברת הרא"ש דהואיל ושמיטה בזה"ז דרבנן לכך ספקה לקולא, והלא הסברא הפשוטה אומרת שגדר ספק דרבנן לקולא היינו לומר שמותר לאדם להיכנס למקום הספק ולסמוך על הצד שבספק להקל, אבל הספק עצמו אינו מוכרע והרי יתכן שכלפי שמיא גליא שהדבר אסור. ואם כן קשה, הלא כשם שרשאי המלוה להסתמך על צד הספק שאין חובו משומט, באותה מידה יטען הלווה, מותר לי לסמוך על הצד השני שבספק שהחוב משומט. ואמנם יש מקום לומר כסברת הרשב"ץ (בזוהר הרקיע, וע' בש"ש א ועוד) דבמקום הספק רבנן לא תיקנו איסור מעיקרא, והרי הדבר מוכרע כודאי להתר. אך גם יש מקום לומר שהספק נשאר על עמדו ורק שהתירו לו חכמים להסתכן ולהיכנס לספק. ויש להאריך בנידון זה. על כל פנים יש לומר שזוהי סברת רש"י שמספק החוב משומט, לא מפני ספק ממון - דלעולם ספק איסור הוא, אלא מפני שהלווה יכול להסתמך על הצד בספק-דרבנן שהחוב משומט.

נמצא שאעפ"י שנשתוו רש"י והראב"ד בכך שתיקון פרוזבול מועיל גם בזמן ששמיטה דאורייתא, מ"מ בעניינו של הפרוזבול ובאופן פעולתו רחוקים הם זה מזה טובא; להראב"ד, מכח דינא דהפקר ב"ד הפקר הפקיע הלל את דין השמיטה מדאורייתא [וכפי המוסבר לעיל שעיקר דין השמיטה הוא דין ממון, הלכך ביד חכמים להפקיעו], ואילו לפרש"י הלל לא הפקיע כלום אלא תיקן שב"ד שבכל דור יהיו מפקירים ממון מהלווה ונותנים אותו ללווה י"ט.

[ספק בהשמטה נידון לרש"י כספק-איסור ומ"מ משמט. כי הלווה יכול לתפוס לקולא בצד הספק, משום ספקא-דרבנן]

אלא שלפי זה מתעוררת קושיא מדברי רש"י בגטין (לז). שפירש דברי רבי יוחנן בשטר שיש בו אחריות נכסים שאעפ"י שאין שביעית משמטת, למעשה משמט - ד'וכי מפני שאנו מדמין נעשה מעשה', ופרש"י שאין להוציא ממון בידים. הרי נקט שדיינינן ליה כספק ממון ולא כספק איסור. ובשלמא להראב"ד ניחא שהרי סובר שעיקר הדין הוא דין ממוני, וכיש-מפרשים בריטב"א הנ"ל, אבל לפי מה שאנו מפרשים עתה דברי רש"י הלא אין כלל הפקעת ממון מצד הלל, ומשמע דעיקר הדין הוא איסור ולא ממון כשיטת הרמב"ם והרא"ש², ואם כן בדין הוא שספק בשמיטה נדונו כספק איסור, ובזמן הזה ניזיל לקולא כשאר ספק דרבנן.

ואמנם הרמב"ן במלחמות שם פירש דהסוגיא אזלא כפי הדעה ששמיטה בזה"ז דאורייתא [ואזיל כשיטתו

יט. לפי"ז רבא בסברת 'הפקר ב"ד הפקר' אמר שני ענינים; על השאלה הראשונה היאך מועיל הפרוזבול שלא ישמט, מתרץ משום הפקר הב"ד שמוסר להם הפרוזבול. ועל השאלה השניה כיצד תקנו חכמים שמיטת כספים בזמן הזה, תירץ שיש להם כח בתקנתם להפקיר ממון.

ולאביי דלית ליה סברא ד'הפקר ב"ד', יוצא שחולק על רבא בעיקר פעולתו של הפרוזבול, ולשיטתו מועיל הפרוזבול מצד תקנה מיוחדת, שבאופן שמוסר לב"ד החוב הפקיעו חכמים שמיטה דדבריהם.

כ. לכאוי"ל שאף לרש"י עיקר הדין הוא דין ממון, ואעפ"י כ לא פירש 'הפקר ב"ד' מצד מתקני התקנה משום דלא הוצרכנו לכך, דעדיף טפי לתקן שב"ד יפקירו הממון בתורת הפקר ב"ד ובכך אין מתבטל דין התורה, מלהפקיע את עיקר דין השמיטה ע"י הפקר מתקני התקנה שבכך מתבטל דין התורה.

עיקרי דברים

זהו טעם הדין שמועיל תנאי 'על מנת שלא תשמיטני בשביעית' לדעת הרשב"א ורבנו בחיי - על ידי מחילת הלווה על זכות השימוט. וכן נראה מוכח בדעת הרמב"ם - דבלאו הכי לא יועיל תנאי על השימוט, שהרי עיקרו איסור ולא ממון והרי זה מתנה על מה שכתוב בתורה. וכן נראה מוכח בדעת הרא"ש שהרי שיטתו שבמשך השנה השביעית קיים איסור נגישה הגם שלא נשט הממון, וכיצד מועיל תנאי על האיסור - אלא משום מחילה על זכות השימוט הגלומה בהלואה.

זהו גם כן טעמו של הרשב"א שנכרי שהלוה לישראל ומכר חובו לישראל אחר - אין שביעית משמטתו, כי השמיטה היא מגדרת את ההלוואה ואינה דין נפרד, הלכך הלוואה זו שנקנית מהגוי, מעיקרה אין בה סעיף של שימוט. (ג-ה)

ג) בשיטת רש"י נראה שתחילת הדין הוא 'איסור' ולא 'ממון', ומה שכתב שמועיל 'הפקר ב"ד' בפרוזבול - אין כוונתו הפקר ב"ד של מתקני התקנה, אלא של אותו ב"ד שנמסר לו החוב; שכדי למנוע לאו ד'לא יגש' תיקן הלל למסור החוב לב"ד והם גובים את החוב בכח הפקעת ממון דעלמא, לא בתורת נגישת חוב רגילה. ובכך מתיישבים כל לשונות רש"י בענין תקנת פרוזבול.

ומה שנראה לכאורה מרש"י שבספק-שימוט דנים לקולא לנתבע - אין זה משום 'ספק ממון', כי לשיטתו יש לדונו כספק איסור כאמור, רק סובר שמכח ספק-דרבנן בשמיטה בזמן הזה, רשאי הלווה לתפוס כהצד בספק שהשימוט חל. (ו)

א) בגדר דין שמיטת כספים נחלקו הראשונים; יש סוברים שתחילת הדין הוא פקיעת החוב, ואילו המצוות - עשה ד'שמוט' ולא ד'לא יגש' - באות כתולדה מפקיעת הממון.

לפי צד זה שייך להחיל דין 'הפקר ב"ד הפקר' על שמיטת כספים, לומר שלא ישמט הממון וממילא אין שם מצוה ואיסור (כשיטת הראב"ד בפירוש הסוגיא, שפרוסבול מועיל גם כשמיטת כספים דאורייתא - משום הפקר ב"ד הפקר). וכן לפי זה, ספק בדין השמיטה נידון כספק ממון (יש מפרשים בריטב"א), כי שורש הדין הוא ממוני בעיקרו.

ויש סוברים שהדין ביסודו הוא דין-איסורי, וכתוצאה מהאיסור מושמט החוב ונפקע הממון [ולדעת היראים לא נפקע אלא כשהמלוה קיים המצוה בפועל ואמר משמט אני].

לפי"ז אין שייך לומר הפקר ב"ד הפקר, ותקנת פרוזבול מועילה רק בזמן שמיטה דרבנן (רמב"ם). וספק בהשמיטה נידון כספק איסור (כדברי הרא"ש והרמב"ן).

(א ב)

ב) גם לפי הסברא האחרונה שהמצוה והאיסור הם תחילת הדין, אין זו מצוה שבין אדם למקום גרידא אלא מצוה כלפי חברו היא. ועל כן יש ללווה זכות תביעה על השימוט אף לדעת היראים שאין החוב משמט ממילא עד שהמלוה ישמט. (ג)

ולא זו בלבד, אלא נראה מוכח שמצות השימוט נבחנת כסעיף בהלוואה גופא, כזכות שיש ביד הלווה שחובו יושמט. ולכך יכול הלווה למחול על אותה זכות, ולומר שהוא לוקח הלוואה בלא שימוט.